

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ: ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються особливості морального виховання дітей дошкільного віку. Визначені програмові завдання морального виховання дошкільників для здійснення виховного впливу. Розкритий зміст психологічного консультування вихователів методичною службою в дошкільних навчальних закладах.

Ключові слова: дошкільник, моральне виховання, виховний вплив, вихователь, дошкільний навчальний заклад, психологічне консультування, особливість, зміст, завдання, методична служба..

Постановка проблеми. Стан суспільства визначається дотриманням норм моралі, які є загальноприйнятими і обов'язковими. Справедливо зазначає провідний український психолог І. Бех «філософія людського життя має відповідати моральній філософії» [2, 25]. Моральне виховання дітей і молоді є пріоритетним порівняно з іншими складовими виховання, оскільки його рівень впливає на формування всіх сторін особистості.

Специфіка реалізації завдань морального виховання обумовлена віковими та індивідуальними особливостями, нормами суспільної моралі, принципами регулювання поведінки тощо. Враховуючи це, період дошкільного дитинства є тим етапом життя людини, який визначає її подальше входження в соціальне середовище. Звісно, що «природні передумови до морального зростання у дітей різні» [2, 31], вони виступають відправною точкою для формування у дітей моральних почуттів та якостей, спонукають їх до засвоєння певних норм і правил, розвивають відповідні мотиви і звички поведінки. Результативність морального виховання залежатиме і від того, хто для дітей є носієм моральної культури. Особистість вихователя на етапі дошкільного віку є інформаційним, наслідувальним, поведінковим об'єктом, а тому досить часто для усунення власних проблем потребує психологічного консультування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях з дитячої психології актуальними є питання, що стосуються морального розвитку дітей дошкільного віку. На думку І. Беха, «мораль дитині спадково не передається, вона виховується» [2, 31] і «одна з головних функцій педагога полягає в тому, щоб розвинути у вихованця здатність якнайточніше розуміти свою внутрішню й зовнішню ситуацію для вибору гуманної поведінкової тактики» [2, 35–36]. Для дітей молодшого дошкільного віку характерним є

прояв неусвідомлених дій. «Основним завданням морального виховання в цей час є розвиток недовільного рівня моральної саморегуляції як основи дальшого морального розвитку. З цією метою особливу увагу слід приділяти формуванню в дітей цього віку моральних звичок, формувати позитивне самоставлення дитини через оцінку її поведінки з обов'язковим врахуванням виконання нею моральних норм, розвивати в дошкільняти свідоме уявлення про те, як належить чинити. Окрім того, цей вік є сенситивним періодом розвитку моральних почуттів дитини, формування її емоційної чутливості до переживань інших людей шляхом розвитку емоційного передбачення наслідків своїх дій для цих людей» [4, 238].

Як засвідчує аналіз літературно-джерельної бази, пріоритетним у моральному вихованні дітей є розвиток моральних почуттів, що «зумовлені умовами життя дитини, її діяльністю і впливом близьких дорослих» [5, 85]. Саме тому важливим є здійснення виховного впливу на дітей з метою розвитку їх морально-емоційної сфери, а результатом процесу морального виховання є «сформованість у вихованця сукупності вчинків, тобто моральних дій, які характеризуються усвідомленістю суспільно значущих мотивів» [2, 131–132].

Формулювання цілей статті. Основна змістова канва статті спрямована на розгляд особливостей морального виховання дітей дошкільного віку; визначення програмових завдань морального виховання дошкільників (за Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [1]) для здійснення виховного впливу на них; окреслення змісту психологічного консультування вихователів методичною службою в дошкільних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. На думку С. Максименка, значимим для людини є «усвідомлення власних ... морально-психологічних якостей, а також цілеспрямованість, планування власної діяльності та поведінки, передбачення її результатів» [8, 17–18]. Це положення характеризує у нашому дослідженні ставлення вихователів до виконання своїх професійних обов'язків, зокрема, до реалізації завдань морального виховання дітей. На цій основі виникає твердження, що моральне зростання особистості можуть забезпечити лише морально досконалі фахівці. У в разі виникнення в них проблем – необхідне надання допомоги, яким є психологічне консультування. Підтвердження цьому знаходимо у І. Бега: «Характер сприйняття дитиною виховних впливів залежить від того, як вона сприймає особистість вихователя і яке ставлення до нього у неї виникло» [2, 136].

Учений також виділяє якості педагога, щоб забезпечити результативність виховного процесу, який включає і розуміння вихователем дітей. Зокрема це: «здатність сприймати та психологічно адекватно інтерпретувати поведінку дитини в кожний момент спілкування, фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини цих змін; сформованість широкого спектру оцінних критеріїв, які давали б ... можливість порівнювати характер змін, що відбуваються у вербальній і невербальній поведінці вихованців, і вчасно робити правильні висновки; уміння усвідомлювати і правильно реагувати на те, як сприймають і психологічно інтерпретують його образ і поведінку вихованці; глибокі знання про типові помилки... в оцінюванні... поведінки» [2, 38].

У системі дошкільної освіти наявний деякий арсенал напрацьованих роботи з вихователями. Він вміщує педагогічні технології методичної допомоги з педагогічними кадрами. Це, в основному, стосується проведення методичних об'єднань та семінарів-практикумів у різних формах [6; 10]. Найпоширенішими серед них є інтерактивні методи навчання, тобто вся допомога, що надається вихователям, спрямована на удосконалення рівня їх професійної майстерності. Такий важливий момент як забезпечення психологічного комфорту, особистісного зростання педагогів тощо лишається поза увагою. З нашої точки зору, саме цей чинник (персоніфікація) є найвагомим у реалізації завдань морального виховання дітей і, відповідно, психологічне консультування вихователів (за потреби) сприятиме досягненню позитивних результатів. Оскільки, за словами І. Булах, «психологічна грамотність» [3] є складовою професійної культури педагога, то він перш за все, має бути обізнаним з особливостями психологічного розвитку дітей, а також знати про власні проблеми і про те як їм запобігти.

Норми і положення щодо рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку подані в державному стандарті дошкільної освіти, яким є «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні» [7, 203-244]. Зокрема, завдання морального розвитку окреслені й системно подані через всі чотири сфери життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам», що також відображено і в Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [1, 125-126, 205]. Аналіз їх змісту подано в табл. 1.

Таблиця 1.

Завдання морального розвитку дошкільників

(за Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»)

Вік дітей	Показники розвитку
Молодший дошкільний	<ul style="list-style-type: none"> • орієнтується у деяких позитивних та негативних моральних якостях; • знає та дотримується правил поведінки у природі, предметному світі, у процесі спілкування з іншими людьми; • виявляє здатність поводитися морально за відсутності контролю з боку дорослого; • орієнтується у змісті понять «навмисно», «випадково», «чесно», «справедливо», «совісно»; • відтворює свої власні моральні уявлення у грі; • володіє елементарною культурою користування продуктами праці інших; • дбайливо ставиться до своїх рідних, природних об'єктів, предметів побуту і вжитку, речей, знарядь праці
Старший дошкільний	<ul style="list-style-type: none"> • знає та називає основні правила моральної поведінки (поводитися чемно, чесно, справедливо, відповідально і т. под.); • дотримується моральних норм і правил без впливу дорослого; • знає та називає деякі моральні почуття (співчуття, доброзичливість, дружба, любов) і людські чесноти (чуйність, толерантність, щедрість тощо); • знає слова-ознаки моральних і неморальних вчинків; • вміє здійснювати оцінку вчинків і взаємин людей, орієнтуючись на моральні стандарти; • диференціює поняття «добро–зло», «совісний–безсовісний», «навмисне–випадково»; • вміє самоорганізовуватись, самостійно себе зайняти на тривалий час; здатний до саморегуляції, самоконтролю, самооцінки; • шанує та бережно відноситься до результатів праці своєї та інших людей; • орієнтується на правила культуро- та природодоцільної поведінки стосовно об'єктів природи, предметів побуту і вжитку, творів мистецтва; • виявляє доброзичливість та утримується від негативних проявів (агресії, неповаги, ревнощів, суперництва, жадібності) по відношенню до інших людей

Таким чином, вихователі дошкільних навчальних закладів у процесі організації життєдіяльності дітей мають створити сприятливі умови для формування в них:

- моральної свідомості (знань моральних норм, моральних почуттів, зародження совісті як внутрішньої етичної інстанції);
- моральних ставлень (значущих для малюка ділових та особистих взаємин з дорослими та іншими дітьми);
- моральної діяльності (вміння керуватись у своїй поведінці моральними нормами, ініціювати іншим допомогу й підтримку, співчувати й співрадіти, відчувати задоволення від можливості зробити комусь приємне, здійснювати вибори на користь добра, дотримуватися моральних норм, зіставляти з ними поведінку інших людей) [1, 126].

Завдання забезпечення повноцінного морального виховання в педагогічному процесі передбачає планування і втілення відповідної системи виховного впливу на дітей. Проте, в методичних рекомендаціях щодо реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» лише фрагментарно подані поради вихователям як організувати навчально-виховний процес, спрямований на моральне зростання дошкільників. В основному, представлені матеріали стосуються тільки емоційного розвитку дитини (у нашому розумінні, як складової морального виховання) [9, 45–70]. Отже, виникає необхідність у створенні спеціальної програми морального виховання дітей дошкільного віку, що включатиме зміст навчально-виховної роботи і засоби виховного впливу. Пропонуємо її експериментальний варіант:

- Розширення та уточнення знань дітей про зміст і значення моральних норм, конкретизація їх у вигляді правил поведінки та відповідних зразків-еталонів; привчання дітей до аналізу проблемних ситуацій морально-етичного змісту:

- читання творів дитячої художньої літератури морально-етичного змісту; проведення бесід за змістом прочитаних творів, використання ілюстрацій та іншої наочності;

- складання індивідуальних творчих розповідей на кшталт: «Якби героєм казки (оповідання) був (була) я...», «Коли б я там був (була), то...» та ін.; обговорення з дітьми змісту їхніх розповідей з пропозицією змінити сюжет чи ввести додаткових героїв тощо;

- складання колективних творчих розповідей, казок про прояви позитивної та негативної поведінки вигаданих персонажів (з використанням іграшок, наочності); обігрування сюжетів;

- організація спостережень дітей за поведінкою однолітків, інших людей, в тому числі, і вчинків у складних моральних ситуаціях; обговорення та аналіз побаченого;

- наповнення змісту сюжетно-рольових ігор дітей моральною тематикою;
- розв'язування морально-етичних задач (ситуацій);
- виготовлення схематичних зображень правил поведінки у вигляді парних сюжетних картинок (малюнків) альтернативного змісту, розміщення їх у груповій кімнаті;
- розігрування дітьми моральних ситуацій;
- проведення ігор-тренінгів на розвиток аналітико-синтетичних та оцінних навичок;
- розучування малих творів українського фольклору (прислів'їв та приказок) морального змісту.
- Збагачення емоційної сфери дітей моральними почуттями та переживаннями:
  - організація театралізованих ігор за сюжетами відомих літературних творів морально-етичного змісту (відтворення сюжету твору; розігрування творчо зміненого сюжету);
  - включення ситуацій морального вибору в зміст сюжетно-рольових ігор дітей;
  - проведення ігор-тренінгів на вправлення у визначенні емоційного стану інших людей, усвідомлення причин, що його зумовили, формування ціннісного ставлення до оточуючих;
  - проведення ігор-тренінгів на усвідомлення дитиною власних емоційних переживань та їх причин;
  - використання елементів евритмії у повсякденному житті дітей;
  - створення колажів «Доброго настрою», «Вітання з днем народження», «Знакова подія в житті дитини» та ін.;
  - включення елементів танцювальної терапії (ритмопластики), кольоротерапії, пісочної терапії, лялькотерапії тощо під час самостійної художньої діяльності дітей (музично-танцювальної, образотворчої, театральної-ігрової).
- Наповнення «Я-образу» дітей позитивними моральними уявленнями; формування критичної самооцінки власних проявів моральної поведінки:
  - стимулювання дітей до здійснення аналізу та оцінки власних вчинків у моральних ситуаціях на основі співставлення з відповідними загальноприйнятими еталонами;
  - проведення з дітьми індивідуальних бесід моральної тематики;
  - проведення ігрових тренінгів на формування позитивного самосприйняття та адекватної самооцінки;
  - оформлення та ведення фотоальбому «Наші добрі справи»; перегляд та обговорення з дітьми світлин (індивідуально, з підгрупами).
- Збагачення досвіду моральної діяльності дітей:
  - проведення «Днів добрих справ», «Годин доброти» тощо;

- організація колективної творчої діяльності альтруїстичної спрямованості (суспільно-корисна праця: виготовлення подарунків для батьків, друзів, дітей інших груп, інших дошкільних навчальних закладів; допомога помічнику вихователя, іншим працівникам дошкільного навчального закладу; написання листів хворому однолітку; підготовка привітань-сюрпризів та ін.);

- відвідування з дітьми вихованців інших вікових груп (важливо практикувати відвідування дітьми старшого дошкільного віку молодших: «Пограємося з малятами», «Допоможемо малятам зібратися на прогулянку» тощо).

- Навчання дітей вирішенню реальних моральних ситуацій; розширення досвіду ініціативних моральних вчинків; збагачення досвіду їх моральної поведінки:

- організація в повсякденному житті дітей виховних ситуацій морального спрямування;

- створення умов для вправління у дотриманні моральних норм поведінки дітей в процесі різних видів діяльності (спілкування, ігрової, мовленнєвої, трудової, образотворчої та ін.).

У процесі реалізації запропонованої системи виховного впливу з боку вихователя на моральну сферу розвитку особистості дитини будуть виконані визначені програмові завдання. Кінцевими показниками щодо морального зростання особистості дитини на етапі вступу до школи (за вимогами Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі») є такі:

- «знає головні правила поведінки, намагається дотримуватись їх у своїй діяльності;

- диференціює поняття «добро» і «зло», може дати оцінки відповідним вчинкам (своїм та інших людей);

- толерантна щодо інакшості, визнає та поважає схожі та відмінні риси людей;

- поводить себе чесно і правдиво щодо інших;

- ініціює допомогу та підтримку всім, хто цього потребує; намагається захистити менших, слабших за себе;

- поводить себе безкорисливо, не розраховує на схвалення морального вчинку авторитетними людьми;

- виявляє турботу про інших, прагне бути їм корисною; намагається втішити, заспокоїти;

- вчиняє справедливо, совісно не лише в присутності дорослих, а й за відсутності контролю з їхнього боку;

- схильна до самопокладання відповідальності за когось/щось;

- намагається утриматися від ревнощів, мстивості, жадібності, заздрощів, зловтіхи, прагнення домінувати над кимось» [1, 278].

Ці теоретичні положення вихователі мають реалізувати на практиці – в процесі організації педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі. Але, корективи, що вносить сучасне повсякденне життя досить часто не мають позитивного забарвлення. Педагоги потерпають від своїх власних особистісних проблем, спричинених різними факторами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Це можуть бути: відсутність педагогічного досвіду (якщо це молодий фахівець), акумуляція зусиль на розумовий розвиток (особливо в групах дітей старшого дошкільного віку з метою їх якісної підготовки до навчання в школі), а також негаразди сімейного життя, погіршення стану здоров'я, боротьба суперечностей сформованих переконань, викликана побутовими проблемами тощо. У таких випадках культивування моральності у дітей для вихователя набуває, м'яко кажучи, другорядного значення, він слідує лише за загальним порядком у групі. За таких обставин йому необхідне психологічне консультування.

На сьогодні ще відсутня практика відвідування професійних практикуючих психологів (психотерапевтів) вихователями, хоча вони почасти і потребують довготривалого консультування. Попри те, що в дошкільних навчальних закладах має бути штатна одиниця психолога, нерідко виконання таких функцій на себе беруть методисти (в основному через відсутність психологів). Одним із пріоритетних різновидів є організація експрес-консультування (ініціюється зазвичай самим вихователем). Головна мета в такому випадку полягає в тому, щоб проговорити про проблему, що турбує вихователя, обговорити основні питання: причини і можливі шляхи їх подолання тощо. Завдання методичної служби (в особі психолога чи методиста) дошкільного навчального закладу полягає в тому, щоб зняти переживання вихователем його внутрішньої напруженості, налагодити спілкування з колегами й особливо дітьми (вихованцями його вікової групи), і ліквідувати можливі порушення в поведінці. Якщо педагоги дошкільних навчальних закладів мають деякі морально-емоційні негаразди, то методична служба зобов'язана провести відповідну консультативну роботу. Сутність її буде полягати в наступному:

- отримати інформацію про чинники, які негативно впливають на вихователя;
- з'ясувати, які проблеми мають місце;
- ознайомити з можливостями запобігання негативних проявів тощо.

Головне, щоб поведінка вихователя стосовно дітей була позитивною, без ознак байдужості чи агресії, оскільки вони будуть її наслідувати, що пояснюється віковими особливостями періоду дошкільного дитинства. Як правило, схема психологічного консультування вихователів включає такі етапи (див. рис. 1.):

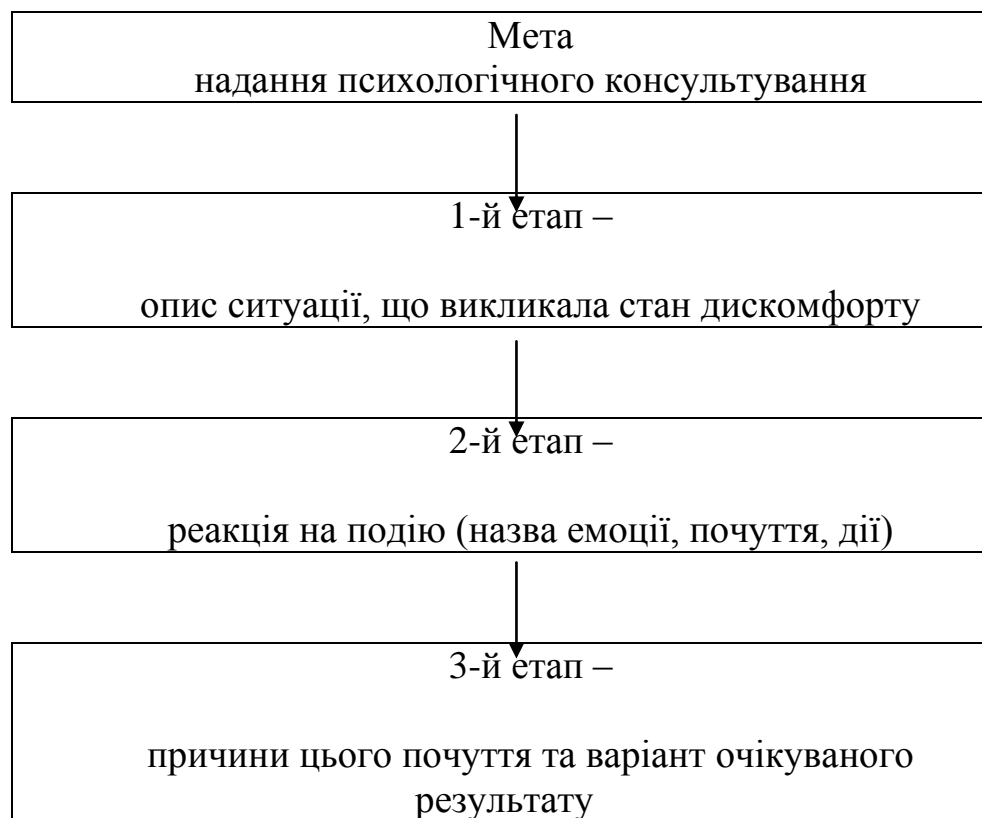

Рис. 1. Етапи психологічного консультування вихователів

Отже, психологічне консультування вихователів є вагомим чинником у виконанні завдань морального виховання дітей дошкільного віку.

Висновки. Таким чином, окреслення загальних особливостей морального виховання дошкільників дало підстави для визначення програмових завдань щодо його здійснення. Результат морального виховання дошкільників залежить від особистісного стану вихователів, яким необхідно надавати психологічне консультування. Цю роботу виконує методична служба дошкільних навчальних закладів (психологи, а за їх відсутності – методисти).

Перспективи подальшої наукової роботи будуть полягати в апробації й удосконаленні програми морального виховання дітей дошкільного віку.

Л і т е р а т у р а

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України ; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – Київ: Світич, 2008.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. – Київ: Либідь, 2008.
3. Булах І. С. Духовність і креативність як потенціали професійної культури майбутніх вчителів / І. С. Булах, Л. В. Долинська // Психологія : Зб. наук. праць. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 1998. – Вип. 2.

4. Власова О. І. Педагогічна психологія : [навч. посіб.]. – Київ: Либідь, 2005.
5. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості : [посіб. для студентів пед. інститутів, учителів, вихователів дошк. установ]. – Київ: Вища школа, 1978.
6. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. – Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005.
7. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / наук. ред. О. Л. Кононко. – Київ: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003.
8. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. – Київ: Наукова думка, 1998.
9. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко [та ін.]. – Київ: Світич, 2009.
10. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – Київ: 2007.

L. Lokhvytska. Age's peculiarities of morale education of children: psychological to advice of teacher's preschool educational institutions.

Peculiarities of morale education of children preschool age are considered in this article. The programming aims of morale education of preschoolers for realization of an educational influence are determined. The content of psychological to advice of teachers by methodical service in the preschool educational institutions is revealed.

Key words: *preschooler, morale education, educational influence, teacher, preschool educational institution, psychological to advice, peculiarity, content, aim, methodical service.*

УДК 159.923.2

О. М. Лукашевич

**САМОЗДІЙСНЕННЯ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ**

У статті визначається сутність самоздійснення дорослої людини в сучасному українському суспільстві. Аналізуються можливості сучасної практики психологічного консультування щодо психологічної допомоги клієнтам з проблемами життєвого самоздійснення.

Ключові слова: *саморозвиток, самореалізація, самоздійснення, психологічне консультування, особистісні проблеми, психологічна допомога.*

Постановка проблеми. Дуже важко пристосуватись до умов, що постійно змінюються. Українське суспільство на перехідному етапі свого розвитку характеризується нестабільністю соціально-економічної ситуації, низьким рівнем життя громадян, безробіттям і соціальною незахищеністю, що викликає численні психологічні проблеми дорослих людей, як найбільш соціально активної категорії населення.